

ERDÉSZ ÁDÁM*

Történet, kontextus, a történész elbeszélése

A nagyváradi Weiszlovits–Vaiszlovich család históriája

Kulcsár Beáta: *„Adónyomorítás miatt zárva”. Egy nagyváradi család történetei (1858–1944)*. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum Egyesület – Kriterion Könyvkiadó, 2022. 287 oldal, 20. század 7.

Hat-hét éve már, hogy a történeti folyóiratokban és tanulmánykötetekben érdekes tanulmányok jelentek meg egy nagyváradi vállalkozó családról, a Weiszlovits/Vaiszlovich famíliáról. Valamennyi szöveg szerzője Kulcsár Beáta volt, 2019-ben az ELTÉ-n megvédett disszertációjában a különféle fórumokon publikált írások összegzését is olvashattuk. Sejteni lehetett, hogy a szerző több mint egy évtizede folyó kutatását egy, a nevezetes családról szóló monográfiával zárja le. Az összegzés két szempontból is izgalmasnak ígérkezett: az irodalmi szövegekkel is megtámogatott, de lassan mégis az emlékezet mélyére süllyedő nagyváradi legendavilágnak különleges szereplői voltak a Vaiszlovichok, főként Vaiszlovich Emil, a váradi Park Szálloda tulajdonosa. Több mint hatvanszobás hoteljének vendégei süppedő bokharai szőnyegeken, indiai dísztárgyak között jártak-keltek. A szálloda vendéglőjét senki nem merete bérbe venni, mert a tulajdonos kikötötte, hogy aprólékos ellenőrzéssel kontrollálja az ételek minőségét, nehogy valami gyenge-közepes kerüljön az asztalokra. Mesélték, a vendégek által otthagyt mandzsettagombokat évekig őrizték, hogy azután a következő látogatás alkalmával elegáns gesztussal visszaadják azokat. Ellenkező előjelű töredékekkel is lehetett találkozni. Márki Sándor például 1902. május 2-án a következő bejegyzést írta naplójába: „Pallay Lajos váradi ügyvéd barátomat párbajban súlyosan megsebesítette valami Weiszlovits nevű (?). Pedig Pallay a légynek sem vétett. Most persze nagy a felháborodás Váradon; hanem egy-egy komisz fráter ezután is belekergetheti a párbajba a legbecsületesebb embert is.” Az első kérdés, vajon mi lehetett a dramaturgiailag kerekre csiszolt legendák mögött rejlő valóság?

Kulcsár Beáta monográfiája módszertani szempontból is érdekesnek ígérkezett, a szükséges látszó forrásanyagból kibontható történeteket széles, többretegű kontextusba helyezte, az egyes részek olvasója töprenghetett, hol is a hangsúly,

* A szerző történész, szerkesztő, a Békés Megyei Levéltár nyugalmazott igazgatója. E-mail: eilera56@gmail.com

a vállalkozó család történetén-e, vagy a mikrotörténet csak kiindulópont a tágabb gazdaság- vagy társadalomtörténeti elemzéshez? Történet–kontextus–interpretáció viszonyának alakulása ugyancsak izgalmasnak tűnt.

A könyv szerzője az első rész egyik alfejezetében részletesen írt céljairól és módszereiről, sőt elmesélte a kutatás történetét is, mégpedig úgy, hogy az olvasó maga is részese legyen annak a pillanatnak, amikor a szerző egy Széchényi Könyvtárbeli lapozgatás során először találkozott Vaiszlovich Emil nevével. A kutatástörténetnek köszönhetően az olvasó – ha elég érzékeny – már maga is a történeten belül van, s ebből a pozícióból tekint a szerző céljaira és lehetőségeire. „Eredeti célom – olvashatjuk a nyitó részben – egy család történetének folyamatos bemutatása, annak részeként az egyes családtagok életrajzának totális megírása volt, különböző szempontok (származás, szocializáció, gazdasági tevékenység, társadalmi tevékenység, társadalmi kapcsolatok, mobilitási és adaptációs technikák, egyéni és családi stratégiák, életmódelemek, a mindennapi élet politikái, műveltség, identitás, fizikai környezet stb.) figyelembevételével, a mikrotörténelem módszertana szerint.” Szóval a cél egy vállalkozó család történetének teljességre törő bemutatása volt. Mindehhez kivételesen szerencsés forrásadottságok kellenek, sajnos a Weiszlovits–Vaiszlovich család vállalkozásának irattárai megsemmisültek, naplók, memoárok, de még levelek sem maradtak fenn. Ahogy Kulcsár Beáta írja, a szereplők „saját hangját” legfeljebb újságcikkekből, nyilatkozataikból ismerhette meg.

Milyen források bukkantak elő? Anyakönyvek, közigazgatási iratok, virilis jegyzékek, periratok, vállalkozói almanachok, újságcikkek, külső visszaemlékezések. S lehetett analóg dokumentumokat gyűjteni; ha a kutató a Vaiszlovichok bérleti szerződéseit nem találta, kereshetett hasonló tartalmú dokumentumokat. A forrásbázis fragmentumokból állt össze – és a töredékekből bravúros történészi munkával mégis kerek, teljesnek tűnő kép formálódott ki. A különböző mélységű részadatokból összeállt a családtörténet, amelynek minden lényeges részét „kontextualizálta” a szerző. Azaz a Weiszlovitsok dualizmuskori mobilitását bemutató fejezet a korabeli nagyváradai gazdaság- és társadalomfejlődés szövetébe van illesztve. Az egyéni életutak a társadalmi közeget is reprezentálják, s a társadalmi háttér ismeretében derül ki leginkább, hogy egy-egy karriertörténetben mekkora szerepe volt a mintakövetésnek, és mit adott hozzá az egyéni kreativitás. A feltárolt történetekhez további értelmezési lehetőségeket ad a különféle interpretációs mezők elemzése és összehasonlítása. A gyakran konfliktusokba keveredő családtagok ügyeit élénken tárgyalta a korabeli sajtó, az eltérő nézőpontok felvillanásakor a főszereplőkről és társadalmi közegükről egyaránt képet kapunk.

A Kulcsár Beáta által feltárt valóság nem marad el az írásom elején idézett legendák mögött. Weiszlovits Adolf – sok zsidó család útját követve – az 1850-es években a Felvidékről, Sáros vármegyéből érkezett Nagyváradra. Temetkezési vállalatának és sírközüzetének köszönhetően a jómódú, tisztos váradai polgárok közé emelkedett. Hat – felnőtt kort megért – gyermeke közül négy szépen belesimult

a formálódó magyar polgárság soraiba. Két fiú, Gyula (1866) és Emil (1868) pályájának indulása jóval zajosabbra sikerült. A debreceni gazdasági akadémián szerzett ismeretekkel felvértezve földet béreltek, és az 1890-es évek elejétől mintegy 2700 holdon gazdálkodtak. Egyikük sem volt konfliktuskerülő személyiség. A századforduló éveiben botrányaikkal időről időre témát adtak a lapoknak. Gyula 1897-ben az uradalom tulajdonosának gazdatisztjével – aki ráadásul nyugalmazott katonatiszt volt – akaszkodott össze. A hajdani kapitány törrel szabdalta meg támadóját, Vaiszlovich Gyula pedig ostorral igyekezett móresre tanítani ellenfelét. 1902-ben megint Gyula szerepelt a lapok hasábjain, miután majdnem halálos végű párbajt vívott apja vele szemben eljáró ügyvédjével. Erre a párbajra vonatkozott Márki Sándor idézett naplóbejegyzése. Két és fél év múlva Emil azzal keltett feltűnést, hogy a nyílt utcán összeverekedett az apai vállalkozást továbbvivő legidősebb bátyjával. A furcsa, kettős névhasználatot is a családon belüli konfliktus magyarázza. Gyula és Emil az apjuk és Lajos bátyjuk, valamint közöttük újra és újra fellobbanó konfliktusok miatt változtatták vezetéknevüket Vaiszlovichra. A testvérek közötti utcai összecsapásokról szóló tudósításokat és kommentárokat leszámítva kevés forrás szól a családon belüli ellentétek okairól. Ám a történész nemcsak szövegeket elemez, hanem maga is szövegeket alkot, interpretál. Kulcsár Beáta bátran és szellemesen él a szövegalkotás és az értelmezés eszközeivel. A Vaiszlovichokról, vagyis az apjukkal szembeforduló fiúkról szóló részt Kosztolányi Dezső *Káin* című novellájának ismertetésével indítja. Kosztolányi írásában Káin és Ábel történetét éppen ellentétes előjellel beszélte el. „Kosztolányi novellája olyan, mintha valamely Vaiszlovich-párti szerző különös analógiával, a klasszikus történet »kicsavarásával« akarta volna magas esztétikai színvonalon ábrázolni a Vaiszlovich fivérek testvérükhöz és a közvéleményhez való viszonyát.” Majd következnek a forrásokra alapozott elemző részek a bérgazdaságról, az integrációt akadályozó botrányokról, a virilis lista által tükrözött társadalmi helyzetről. Persze a Kosztolányi által megformált, nagyon erős fordított Káin-történet a legagresszívebb kötekedést is árnyalja valamelyest. Az efféle, a történet értelmezési lehetőségeit kitágító villanások színesebbé teszik az amúgy is érdekes értekező szöveget. A szerző megint közelebb húzza magához az olvasót.

A Vaiszlovich testérek botrányaiból jól látható, felfelé törekvő asszimilánsok próbáltak a korabeli nemesi-dzsentri mintát túljátszva domináns pozíciót szerezni maguknak. Az 1910-es évek közepén történt meg a nagy változás, amikor a két testvér megnyitotta a Park Szállót. Továbbra is különnek számítottak, de szép lassan átkerültek a szorgalmas és gazdag polgárok kategóriájába. A még nagyobb fordulatot a már csak Emil által megélt impériumváltás hozta el. Ettől kezdve konfliktusai román–magyar kontextusba kerültek. Afférjai pedig továbbra is voltak: szállodájában összeakaszkodott egy román tiszttel, máskor megtagadta, hogy a hősök napján kitegye a román zászlót. Börtönbüntetést is kapott, de legsúlyosabb helyzetbe 1927-ben került, amikor egy nagyváradi román diákkongresszus idején

néhány antiszemita román diák életveszélyes sebesüléseket okozva megverte. Egy-egy nyilatkozatával is sikerült a többségi sajtót maga ellen fordítania. 1923-ban, katonai bíróság előtti tárgyalásán, amikor a hadbíró kétségbe vonta, hogy mint zsidó vallású mondhatja-e magát magyarnak, úgy nyilatkozott, inkább a vallásáról mond le, mint a nemzetiségéről. A monográfia címe is az egyik román presszió elleni látványos akciójára utal: a rá kirótt rendkívüli mértékű adóra reagált azzal, hogy hosszabb időre bezáratta szállodáját, s kiírta, „Adónyomorítás miatt zárva”. A Krúdy regényeibe illő epizódokkal induló, majd az impériumváltás után szó szerint életveszélyessé váló történeteknek nincs jó vége. A Park Szálloda magyarságát oly látványosan, a következményekkel nem számolva manifesztáló tulajdonosát 1944-ben Sárvárra deportálták. Az internálótáborban egy SS-tiszt, miután Vaiszlovich nem köszönt neki – hozzátéve, sehol sincs előírva, hogy egy német tisztnek előre kellene köszönni –, agyonverte az akkor 76 éves embert.

Magam a történetet állítottam a középpontba, de a kötet szerzője az 1920 utáni korszak tárgyalásakor is következetesen a társadalom- és kultúrtörténet kontextusába ágyazta a rekonstruált eseményeket. Vaiszlovich Park Szállójának 1920 utáni története nem önmagában áll, látjuk azt is, hogy a korábbi gazdasági elitnek Romániában milyen esélyei voltak pozíciói megtartására. Vaiszlovich magyar identitásának ismétlődő felmutatása attól válik igazán érdekessé, hogy Kulcsár Beáta áttekintette a nagyváradi zsidóság identitását alakító tényezőket és a jellegzetes identitásválasztási stratégiákat. Ezek a kérdések pedig szorosan kapcsolódnak a kisebbségtörténethez, a nacionalizmus történetéhez.

A szűkös forrásanyag miatt különösen értékessé váltak a Vaiszlovich Emilhez kötődő konfliktusok és azok interpretációi, amelyeket az új kultúrtörténet látószögéből elemzett Kulcsár Beáta. Nemcsak azt vizsgálta, mi történt főhőseivel, hanem azt is, hogyan látták őket. A „hogyan látták” kérdéskörének két szintje is van a monográfiában: milyenek látták és miként ítélték meg Vaiszlovich Emilt afférvai idején, s életéből mit őrzött meg az emlékezet? Sorjáznak egymás után a korabeli narratívák: a román szempontból nemzetellenes magyarról, a nemzetellenes magyar zsidóról, egészen az öntudatos magyar kisebbségi polgárig. Még színesebb az emlékezet palettája. A történeti írásokban és irodalmi szövegekben ugyanaz az ember jelenik meg népi hősként, legendás gavallérként, nagy magyarként és csalódott magyarként, magyar zsidóként. Az emlékezet rétegeiből Kulcsár Beáta elemzése nyomán szépen kibomlanak az identitáserősítő és -őrző szándékok.

Noha a családtörténet rekonstruálásához kevés közvetlen forrás állt a szerző rendelkezésére, mégis árnyalt, kerek történetet kaptunk a Weiszlovits–Vaiszlovich családról, sőt Nagyváradról is. Ráadásul a történet többfelé nyitott: lehetne indulni tovább a gazdaságtörténet, az erdélyi zsidóság története vagy akár a kisebbségi kérdés felé is. A siker titka alighanem abban áll, hogy Kulcsár Beáta a kutatásába bevont történeti részdiszciplinák arányát sikeresen teremtette meg, és mesterien alkalmazta a történet elbeszélésének sokféle módszerét.